

у такий спосіб міг приготуватись до виконання великої національної і католицької місії. Атмосфера щирості й усвідомлення великої і спільної мети повинна з часом зашарувати антагонізми минулого» [Kosibowicz E. Zagadnienie ukraińskie // Przegląd Powszechny.- 1938.- Z. 218.- S. 128-141].

Як вважають сучасні польські дослідники, ця програма польських єзуїтів цілком відповідала східній політиці Ватикану [Див.: Mystek W. Op. cit.- S. 82]. Частково її поділяв й А.Шептицький. Що стосується «унійної акції», чи на Волині в 20-х роках, чи в перспективі в Наддніпрянській Україні, він радив полякам відійти від неї безпосередньо і «якнайшвидше передати її здійснення в руки українців» Цю пропозицію він обнародував на унійному з'їзді в 1936 році [Унійний з'їзд у Львові. Матеріали зібрав і упорядкував о. Володимир Кучабський.- Львів, 1937.- С. 20-21]. Востаннє в міжвоєнний період А.Шептицький виклав свою думку щодо проблем унійної акції на Сході в праці «Християнський Схід» (1939 р.), квінтесенція якої, здається, виражена в наступних словах: «Людство доходить до пізнання правди в більшості випадків довгими окружними шляхами і часто потребує більше часу, щоб присвоїти собі якусь думку... Досвід східний в останніх десятиліттях дає нам підстави зробити песимістичні висновки... Не знаємо ще, який сенс матиме духовно-історичний переворот у філософії і історії, який розпочався після Першої світової війни. Але а ргіогі можемо припускати, що зрозуміння цієї загадки матиме велике значення для унійних зусиль» [Цит. за: Feslak I., Werhum P., Wunderle G. Der christliche. Osten Regierungaburg. Rustet, 1935.- S. 15].

Митрополит А. Шептицький багато разів підкреслював, що «є люди (маючи на увазі польську сторону. – Н.С.), які хотіли б Греко-Католицьку Церкву бачити замкненою в «галицькому загомінку», але Церква ця не дозволить ізолювати її. Зрештою, прийде час, коли багато хто зрозуміє, що без цієї Церкви запровадити на Сході унію неможливо». Митрополит прагнув наблизити до Католицької церкви не тільки православних українців, але також весь Схід, що, звичайно, було понад його сили і можливості, а в деяких випадках навіть шкодило справі зближення двох українських церков.

УКРАЇНСЬКЕ ПРАВОСЛАВ'Я ТА ЕКУМЕНІЧНА ДІЯЛЬНІСТЬ МИТРОПОЛИТА АНДРЕЯ ШЕПТИЦЬКОГО В РОКИ ДРУГОЇ СВІТОВОЇ ВІЙНИ

Питання міжконфесійного порозуміння було актуальним для українців протягом багатьох століть. Під час дискусій викристалізувалася ідея проголошення українського патріархату. На думку духовенства, це дозволило б розв'язати існуючі міжконфесійні протиріччя. Однак, проблема набула більше політичного, ніж релігійного характеру. Виникненню такої могутньої структури в Україні противились польська влада і польсько-латинське духовенство, а також російський уряд і його православна церква. Для католицької Польщі і православної Москви становлення незалежної церкви в Україні асоціювалося з державотворенням і означало суттєве загострення українського питання. Тому, в залежності від політичної ситуації, робота в цьому напрямку призупинялася або, навпаки, пожвавлювалася.

Релігійна ситуація, що склалася для греко-католиків та православних в роки другої світової війни, засвідчила необхідність міжконфесійної співпраці. В умовах безжального окупаційного режиму Церква залишалася чи не єдиним легальним інститутом, що міг стати духовною опорою у боротьбі проти ворога. Переговори у справі міжконфесійного примирення в період німецько-фашистської окупації проводилися у двох площинах. По-перше, це спроба об'єднати дві гілки православ'я в єдину канонічну православну церкву з правами автокефалії, а по-друге – екуменічний діалог між греко-католиками і православними.

Перший рік окупації України був сприятливим для відновлення церковної організації та розбудови релігійного життя. До виконання своїх обов'язків повернулася значна частина духовенства. Формувалися органи церковного управління. Претендентами на митрополічу кафедру в Києві були архієпископ Холмський і Підляський Іларіон (Огієнко), архієпископ Луцький і Ковельський Полікарп (Сікорський), архієпископ Пінський Олексій (Громадський) та митрополит Харківський і Полтавський Феофіл (Булдовський).

Саме єпископ Полікарп наприкінці 1941 р. очолив роботу зі створення адміністративних структур УАПЦ. Він користувався значним впливом серед представників церковно-громадських кіл на Волині,

* Бистрицька Е.В. – кандидат історичних наук, доцент Тернопільського державного педагогічного університету.

особливо серед членів Ради Довір'я. 24 грудня 1941 р. декретом митрополита Діонісія його було призначено Тимчасовим Адміністратором Православної Автокефальної Церкви.

На початок 1942 р. було завершено ієрархічне оформлення двох православних церков – УАПЦ та УПЦ в юридичному підпорядкуванні Московському патріархату, яку очолив архієпископ Олексій. Між двома гілками православ'я розгорнулася полеміка, яка загрожувала перейти у відкрите протистояння. З метою подолання кризової ситуації було вирішено провести 4-8 жовтня 1942 р. об'єднавчий Собор. Незважаючи на заборону його проведення з боку влади, між УАПЦ і частиною єпископів Автономної церкви був підписаний «Акт поєднання».

Владні структури рішуче виступили проти створення централізованої церковної організації в Україні. Публікація цього документу, висвітлення хроніки подій у пресі було заборонено. Така політика сприяла посиленню опозиційних настроїв серед промосковськи налаштованого духовенства, лідером яких виступив Пантелеймон (Рудик). Під їхнім тиском митрополит Олексій 15 грудня 1942 р. анулював своє рішення про об'єднання.

Загалом, у 1942 р. тенденція підпорядкування внутрішнього життя церкви, встановлення контролю над духовенством все більше посилювалася з боку окупаційного режиму. За основу бралися нормативні документи Німеччини. Розпорядженням райхсміністра від 1 березня 1942 р. вимагалось: «Церковні справи будуть проводитися за частиною II (відповідно частини II закону, що діяв на території імперії, справами церкви займається Міністерство культів – авт.), виконавчі заходи проти церковних установ і служителів церкви будуть виконуватися поліцією» [ЦДАВОВУ.- Ф. 3206.- Оп. 1.- Спр. 13.- Арк. 21]. Означеним документом було покладено початок прямого грубого втручання окупаційного уряду у церковні справи. На місцях також спостерігалось зневажливе ставлення до релігійної культури українців, про що свідчать звіти німецької розвідки [ЦДАВОВУ.- Кмф-8.- Оп. 1.- Спр. 38.- Арк. 4].

Відповідні служби з особливою ретельністю вивчали діяльність українського вищого кліру. У звітах зверталася увага на небезпечну тенденцію об'єднання національно-патріотичних, наукових і церковних сил. Центрами України, де існувала небезпека національного й духовного відродження німецькі спецслужби вважали Київ і Харків [ЦДАГОУ.- Ф. 1.- Оп. 22.- Спр. 77.- Арк. 4, 16].

Аналіз документів тих років свідчить, що окупаційний режим не сприяв конфесійному порозумінню, а навпаки, робив усе можливе, щоб поглибити протистояння. Влада толерувала розкол, оскільки процес

створення єдиної церкви розглядався в контексті державотворчих прагнень і сприймався як політична загроза режиму. Характерно, що подібна ситуація складалася у Галичині. 29-31 серпня 1942 р. митрополит А. Шептицький писав з цього приводу Папі Пію XII: «Влада (німецька) продовжує, поширює й поглиблює більшовицьку систему... Нашим священикам не дозволено духовно обслуговувати наших вірних, яких багато в Східній Україні. Боятися злуки Церков. Боятися якої-небудь злуки, бо, якщо якийсь режим широко і навіть спритно, вживає правило «Divide et impera», - це режим, жертвами якого ми стали» [Лист митрополита Львівського Андрея Шептицького до папи Пія XII // Патріархат.- Нью-Йорк, 1987.- №2.- С. 6-9]. 10 червня 1942 року на III Соборі Екзархів у Львові на цьому наголошував також Й. Сліпий.

Небезпека релігійного об'єднання в Україні лякала не лише німецьку владу. Така перспектива не влаштовувала польських шовіністів. Певним чином розколу сприяли також дії місцеблоситителя патріаршого престолу РПЦ митрополита Сергія та екзарха України митрополита Миколая, які регулярно надсилали звернення до віруючих, засуджуючи діяльність автокефального духовенства.

Отже, проблема міжконфесійної єдності серед православних не знайшла свого вирішення. Внаслідок кризової ситуації, що виникла, було сформовано дві православні церкви відмінного юридичного спрямування. Частина ієрархів, вихована в душі російської богословської школи, канонічність українського православ'я пов'язувала з Московським патріархатом. Патріотично налаштований клір вважав за необхідне проголошення автокефалії. Прагнення ієрархів створити спільний орган управління і провести об'єднавчий Собор були грубо зруйновані окупаційною владою.

Паралельно православному діалогу з екуменічними ініціативами виступив митрополит УГКЦ А. Шептицький. Його зверненню до православних релігійних і національно-патріотичних сил у 1941-1942 рр. передувала велика практична й теоретична робота. А. Шептицький і Й. Сліпий були учасниками Велеградських конгресів (1907-1937), де проблема єдності церков розглядалася через призму питань теологічного та історичного характеру, обговорювалися шляхи усунення християнського розколу. Практичну спрямованість мали унійні конференції у Пінську (1930-1937), в яких участь брали римське і греко-католицьке духовенство, волинська інтелігенція. З доповідями на цю тему митрополит виступав на конференціях у Римі, Бельгії, на Унійному з'їзді у Львові (1936), мав тісні стосунки з Дом Ламбером Бодуеном, який розпочав Літургійний рух у Латинській церкві. Екуменічним завданням було підпорядковано відновлення й реорганізація діяльності монаших

чинів. Враховуючи нову політичну ситуацію, що склалася в Європі з початком Другої світової війни, митрополит створив 4 екзархати за межами Галичини: Волинський, Білоруський, Російський та Східноукраїнський. У працях «Зближаються часи» (1907), «Психологія унії» (1925), «Російський Католицький Екзархат» (1927), «Der christliche Osten: Geist un Gestalt» (1936) та ряду інших ним була вироблена концепція міжконфесійного миру. Це неповний перелік тієї широкомасштабної роботи, яку розгорнув владика, очоливши церкву. А. Шептицький запропонував ідею корпоративного церковного єднання, яка передбачала єдність з Апостольським Престолом православної церковної структури через підтримку цього рішення широкого загалу віруючих. Виокремивши теологічні, історичні, психологічні причини конфлікту, митрополит запропонував конкретні шляхи порозуміння. Він вважав за необхідне створити громадську думку й усіма можливими для церкви засобами поширювати ідею єдності, для реалізації цієї мети готувати кадри священиків, науковців – знавців Східної і Західної догматично-літургійної практики та історії, розвивати монастирі. У своїх теоретичних розробках, посланнях, виступах завжди посилався на український досвід.

Обмеження впливу радянських владних структур, Російської Православної церкви, відновлення автокефального і національно-патріотичних рухів створювали, на думку А. Шептицького, умови для єднання греко-католиків і православних в Україні. Релігійне примирення розглядалося ним як перший крок до національної консолідації. «Ніколи від віків справа З'єдинення Церков не була такою життєвою квестією і такою пекучою проблемою та кінечністю нашого національного життя, як саме тепер», - вважав він [Звернення митр. Шептицького про Тиждень З'єдинення Церков // Митрополит Андрей Шептицький. Церква і церковна єдність. Документи і матеріали 1889-1944.- Львів, 1995.- Т. 1.- С. 333]. У пошуках шляхів релігійного і національного примирення митрополит оприлюднив 30 грудня 1941 р. «Лист до всіх Високопреосвящених і Преосвящених православних Архієреїв в Україні і на українських землях», в якому закликав розпочати консультації. Він був свідомий того, що ця справа вимагає значної кількості зустрічей, з'їздів, дискусій, місійної роботи серед населення, а головне – доброї волі з обох сторін.

Відповіді, які отримав А. Шептицький дещо розчарували його. Запрошення до діалогу православні зрозуміли тільки, як заклик до унії з Римом. «Відповіді випали такі негативні, що лише з доброю волею можна доглянути гадки, що все таки бодай якесь порозуміння можливе» [Лист митр. Шептицького до православних Архієреїв // Там само.- С. 407]. У своєму наступному листі до православного кліру від березня 1942 р.

митрополит пояснив, що розуміє єдність як віддалену перспективу, якій передують довготривалий процес пізнання один одного і порозуміння на основі взаємоповаги. Необхідно здолати взаємне відчуження, яке криється за стереотипами «схизма і схизматик», «псевдо православний» або «віровідступлення від віри», «відпадення від церкви». Владика вважав, що об'єктивна і мирна дискусія між різними українськими віросповіданнями є основою для національного примирення, а в нових політичних умовах – патріотичним обов'язком православного і греко-католицького духовенства. А щоб зняти упереджене ставлення православної сторони до діалогу було заявлено наступне: «А що досвід навчив мене, що в мові, в якій йде про порозуміння поміж різними віросповіданнями, схильні люди бачити бажання, аби довести усі ті віросповідання до одного, - то на самому вступі заявляю, що *таке поєднання усіх укр[раїнських] віросповідань вважаю за неможливе* і навіть тоді, коли говоритиму про таке поєднання, то воно і в моїй думці і в моїх словах, чи намірах є лише теорією не до виконання» [Там само.- С. 410].

Для подальшої екуменічної роботи необхідно було створити спільну програму, залучивши до цього процесу широкі кола духовенства. Документи засвідчують, що ці питання розглядалися на Архієпархіальних Соборах 1940-1943 рр. На Соборі 1943 р. був затверджений «Декрет про єдність». Виступаючи на сесії 27 травня, митрополит пояснив, що написав декрет про національну єдність, але розумів у цьому єдність церковну. Правила до Декрету зобов'язували св. отців уникати тривалого непорозуміння між собою, прищеплювати вірним почуття національної єдності на християнських засадах, застерігати від братовбивства, не вступати у політичну полеміку, а також виховувати молодь у дусі толерантності [Протоколи засідань Львівських Архієпархіальних Соборів 1940-1944 рр.- Львів, 2000.- С. 343, 361, 362].

Звичайно, що вирішення проблеми міжконфесійного порозуміння вимагало також підтримки з боку громадськості. 20 січня 1942 р. митрополит Андрей звернувся з листом до голови Української Ради Довір'я, майбутнього митрополита УАПЦ М. Скрипника. Він висловив думку, що у справі міжконфесійного примирення більші дивіденди здобуде православна церква, тому що патріархом повинен стати один із православних владик [ЦДІАЛ.- Ф. 358.- Оп. 3Т.- Спр. 15.- Арк. 1]. При цьому головним є питання національного патріархату, а не питання, хто стане патріархом.

«Київським митрополитом, - відзначав владика, - мусить бути вибраний із православних або автокефальних Архієреїв чи священиків. Коли б він був з'єдинений із Вселенською Церквою, всі ми, греко-

католики, підлягали б йому і я перший радо піддався б його верховній владі...» [Протоколи засідань Львівських Архієпархіальних Соборів 1940-1944 рр.- Львів, 2000.- С. 413].

Проблема кандидата на посаду патріарха було для нього вирішеною і знайшла розуміння серед православних владик. Однак, головною умовою примирення православних і греко-католиків було формування Київського патріархату, як структурної одиниці Римокатолицької церкви. Владика пояснював, що «поєднання із Вселенською Церквою не спричинює ніякої потреби відрікатися якого-небудь звичаю, передання чи обряду Православної Української Церкви» [Там само]. У листі повідомлялося, що рішенням Апостольського Престолу греко-католикам дозволено в обрядах Літургії повернутися до традицій церкви 16-17 ст. При збереженні обрядових та національних особливостей для православних відкривається шлях налагодження зв'язків із західним християнським світом.

Слід зауважити, що реакція громадських кіл на послання «До української віруючої православної інтелігенції» виявилася неоднозначною. Про необхідність та своєчасність цих звернень підкреслював у своєму листі до митрополита В.Левицький [Лист від Володимира Левицького про відгомін серед православного населення на лист Митрополита // Там само.- С. 402]. Але загалом позиція виявилася негативною, оскільки запрошення до діалогу більшість політичних діячів зрозуміли, як загрозу для подальшого розгортання релігійного руху, небезпеку нової унії. Конструктивних пропозицій щодо можливості ведення міжконфесійних переговорів, шляхів подолання релігійного розколу в офіційному листі-відповіді не було [Відповідь української правосл. інтелігенції на лист митр. Шептицького // Там само.- С. 415-418]. У багатьох листах дописувачі обурювалися з приводу існування навіть самої думки про єдність.

Митрополит був неприємно вражений таким розумінням справи. У листі-відповіді до православної інтелігенції він ще раз зазначав, що мав на меті подолання взаємного відчуження, що склалося між православними і греко-католиками в силу політичних реалій впродовж століть. «У своєму письмі «До української віруючої православної інтелігенції» нічого більше не хотів я, як тільки такого зближення і взаємного пізнання. Бо його вважаю необхідним до досягнення національної єдності» [Відповіді митр. Шептицького на питання православних українців про можливості об'єднання укр. Церкви // Там само.- С. 422]. А. Шептицький вказував на різноманітні шляхи наближення конфесій. Наприклад, порозуміння без злиття в єдине віросповідання або поєднання православних з греко-католиками, при

якому постало б нове віросповідання з обох конфесій. Розпочата дискусія повинна була би визначити основні засади примирення. Нажаль, протилежна сторона в силу певних причин не виявила належної уваги до цих пропозицій.

Цікавим з цього приводу є лист члена адміністрації УАПЦ Н. Кибалюка від 15 листопада 1943 р., з яким він звернувся до А. Шептицького, отримавши «у тих днях» декілька номерів Львівських Єпархіальних Відомостей, а також листи владики у справі порозуміння між греко-католицькою і православною церквами. Н.Кибалюк зазначив одну із причин, чому пропозиції А.Шептицького не знайшли належного розуміння серед православних: «До нас, представників і творців автокефального руху, що перебували в місті Рівне, де творилася і рішалася доля Автокефальної Української Церкви, ті листи адресовані не були. Довідавшись про них іншим шляхом, ми поробили відписи і довели їх зміст до відома широкого українського громадянства». Обговорення проекту відбулося на одному із засідань Ради, однак обставини часу не дозволили належним чином його опрацювати. Листи А. Шептицького, рівно як і архієпископа Іларіона, повідомляв дописувач, «були використані московським духовенством» для утвердження свого авторитету [Лист члена адміністрації УАПЦ Н.Кибалюка про враження православного населення // Там само.- С. 443].

Митрополит Андрей визнав зауваження Н.Кибалюка, зазначивши, що звернувся до православних у період, коли тільки відбувалося становлення УАПЦ. «Признаю Вам повну слушність, що поміж всіма православними віросповіданнями перше місце мусить для нас зайняти українська автокефальна Церква» [Лист до члена адміністрації УАПЦ Неофіта Кибалюка з приводу послання до православних Архієреїв // Там само.- С. 445]. Він пожалкував про втрату частини кореспонденції і частини примірників, які потрапили не за адресою.

З метою налагодження міжконфесійної співпраці А. Шептицький вів жваве листування з релігійними та політичними діячами того часу. Підтримав владу православний Архієпископ Краківський і Лемківський Паладій (Видибіда-Руденко). 1 березня 1942 р. від нього надійшов лист: «Ваше звернення до Православної Української Ієрархії є це, чого вже більше як 300 років очікувала наша Церква... З відома свого Кіріярха маю честь повідомити, що з боку православної Церкви ми намагатимемось усунути всі перешкоди на шляху великої справи поєднання, що спиратиметься на повернення до стану перед офіційного у 16 в. розпаду Православної Української Церкви» [Лист правосл. архієп. Паладія в справі єдності Української Церкви // Там само.- С. 412].

На особливу увагу заслуговує діалог митрополита А.Шептицького з архієпископом Іларіоном. За свідченням архівних документів, вони були знайомі особисто й підтримували постійний зв'язок. Доля українського народу, церкви хвилювала обох релігійних діячів. Новий етап їхніх ділових стосунків припав на 1940-1944 рр., коли І. Огієнко прийняв сан архієпископа Холмського і Підляського Він мав найбільше переваг серед претендентів на митрополічу кафедру у Києві. Певні надії на обрання Іларіона митрополитом Київським покладав також А. Шептицький, про що він писав архієпископу у жовтні 1941 р.

Проте допустити до керівництва церквою ієрарха державницької орієнтації окупаційна влада не могла, оскільки «єпископ Іларіон... більше схожий на політика, ніж князя церкви» [Звіт ч. 29 шефа поліції і служби безпеки з 13 листопада 1942 року // Літопис УПА.- Торонто, 1991.- Т. 21.- С. 189]. Через заборону гітлерівців залишати територію Польщі архієпископ Іларіон не зміг очолити Київську кафедру.

Ієрархи предметно обговорювали проблеми латинізації греко-католицької церкви і русифікацію православної, дійшовши згоди про необхідність відновлення її українського духу. Не приховував архієпископ Іларіон тих складних завдань, які стояли перед ним у цій справі. Деякі діячі пов'язували відновлення церкви головним чином із запровадженням у богослужінні української мови. Навіть таке нововведення вимагало тривалої, копіткої праці над перекладом богослужбових книг. Тому архієпископ наказав правити церковнослов'янською з українською вимовою та сучасною українською за бажанням парафії. Однак не це він вважав найголовнішим. У листі до владики Андрея він так обґрунтовував свою позицію: «... можна правити Служби Божі по-українському, а Церква позостанеться все-таки московською по духові, традиції, ідеології й т. ін. Цебто підмінюється внутрішній животворящий дух зовнішньою мертвою формою...» І далі продовжував: «...найперше дбати про внутрішню дерусифікацію нашої Церкви від чужої їй ідеології, чужого наставлення, а це легко й послідовно доведе свого часу й до українізації зовнішньої...» [Лист від архієп. Іларіона Огієнка про можливості взаємо наближення УПЦ та УГКЦ // Митрополит Андрей Шептицький. Церква і церковна єдність. Документи і матеріали 1889-1944.- Львів, 1995.- Т. 1.- С. 398-399].

Спільним для обох церковних діячів було бажання дослідити історію народу, його звичаїв, церковного обряду, мови, над чим працювали самі й заохочували інших. І.Огієнко надсилав свої праці з історії церкви безпосередньо А.Шептицькому та у львівські видання «Богословії», науково-популярні місячники. Там же друкувалися

В.Біднов, В.Заїка, П.Табинський. Загалом листи ієрархів проникли взаємоповагою й нагальною необхідністю змін на церковній ниві.

У багатьох дослідників склалася думка про неприхильність архієпископа Іларіона до зближення з Римом. Однак, у протоколах III Архієпархіального Собору Екзархів (9 червня 1942 р.), зокрема у звіті Й.Сліпого зазначалося: «Щодо архієпископа Іларіона, то він, мимо своїх заяв проти Унії колись заявив о. Провінціалові Сопухові свою прихильність до Унії, а через Преосвященного Николая (Чарнецького – авт.) шукав дороги до нунція...» [Протоколи III-го Архієп. Собору Екзархів // Там само.- С. 385].

В цих же протоколах вказувалося на бажання вести діалог з греко-католиками інших православних (автокефальних) єпископів: «Деякі нез'єдинені єпископи, як Мстислав Скрипник (Переяслав), Ніканор Абрамович та Ігор Губа ставляться прихильно до Унії» [Там само.- С. 384].

Очевидно, що під час листування між владиками, питання спільного патріархату обговорювалось достатньо інтенсивно. Цікавим з цього приводу є документ «Католізація Православної Церкви ціною українізації», датований 5 квітня 1942 р. Вислано документ із м. Теплиці, дистрикт Люблін, одержано в Холмі вище вказаного числа. Автор посилається на слова Й.Сліпого (проте інформований дописувач не безпосередньо Й.Сліпим), що переговори між Іларіоном та Шептицьким відбулись. Автор вказує умови цих переговорів. «... Архієпископ Іларіон, будучи під персональним впливом Митрополита Андрея Шептицького і згідно з його порадою згоджується на унію Православної Церкви, приймаючи Католицькі догмати.

Римський папа дає згоду на те: а/ щоб Архієпископ Іларіон в нинішній Православній Церкві, а Митрополит Шептицький в українській уніятській церкві поведуть всі богослуження і звичаї, які (в) теперішні часи існують в православної Греції за винятком ужитку того, що було впроваджено Московською Церквою з 988-1942 роки; б/ при всіх службах Божих не поминати Римського Папи ... і в проповідях взагалі нічого не згадувати за католицизм, але усім вірним ...прищеплювати католицькі догмати; в/ назначає Архієпископа Іларіона Київським Митрополитом» [ЦДІАЛ.- Ф. 451.- Оп. 2.- Спр. 120.- Арк. 7].

Доцільно припустити, що автором листа є священник проросійської орієнтації або прихильник Автономної православної церкви. Документ засвідчує, що, по-перше, у суспільстві існувала думка про можливість об'єднання УАПЦ і УГКЦ на основі Київського патріархату, по-друге, переговори у цьому напрямку проводились. Але,

якщо вони мали місце, то завершилися зовсім не так, як стверджував автор.

Свою готовність розпочати міжконфесійний діалог єпископи висловили по-різному. Ієрархи Автономної церкви займали відмінну від автокефальних позицію. Архієпископ Олексій у листі від 16 червня 1942 р. відверто виразив сумніви щодо успіху об'єднавчої справи: «Історія, політика, егоїзм, індивідуалізм і багато усяких ізмів, від котрих стільки нещастя на землі,... вони то і не дадуть можливості поєднання християн між собою на землі... От і ми тут, на Україні ніяк не можемо дійти до згоди, хоч і хотілося б... Вибачте, я завжди мислив ясно і просто висловлювався відверто, - продовжував дописувач. - Хто знає, може і потрібна на землі ота різноголосиця і в релігійних поглядах, бо ж не дармо кажуть, що красаота заключається в різноманітності...

Таким чином, теоретично я цілком допускаю наше поєднання, бо ніщо не може перешкодити тому в думках, але практично це поєднання могло би здійснитися тільки тоді, коли не буде гріху і ушкодження людської природи» [Лист від митр. Волинського і Житомирського Олексія в справі церковного порозуміння // Митрополит Андрей Шептицький. Церква і церковна єдність. Документи і матеріали 1889-1944.- Львів, 1995.- Т. 1.- С. 436, 437].

Духовенство Автономної церкви вважало безперспективним діалог міжцерковного єднання і відмовлялося брати у ньому участь. Непослідовна й непоступлива позиція автономістів у питаннях створення єдиної церкви тільки зашкодила розвитку церковного руху в Україні й була використана на свою користь окупаційним режимом. У 1943 р. міжправославна ворожнеча набула особливої гостроти. Після вбивства митрополита Олексія (5 травня 1943 р.) по дорозі з Крем'янця до Луцька ситуація ще більше загострилась. Ця подія, за свідченням радянських спецслужб, стала ключовою у стосунках гітлерівців з автокефальною церквою. Нацисти перейшли до репресій проти автокефального духовенства. Священнослужителів, яких підозрювали в нелояльності до влади, почали відправляти на роботи до Німеччини, хоч офіційно вони були звільнені від цього. Частинами стали випадки ув'язнення та розстрілів духовенства.

Обставини військового часу, егоїзм окремих релігійних і громадських діячів не дозволили досягнути вагомих практичних результатів у справі церковної єдності. Причин було декілька. Перш за все, А. Шептицький, представляючи централізовану церковну інституцію, яка мала великий досвід у справі міжконфесійного діалогу. Ініціюючи переговори з православним кліром та інтелігенцією, митрополит запропонував програму конфесійного єднання, власне

бачення тих методів і засобів, які могли б сприяли успіху в справі консолідації суспільства.

Його опонентами були представники православ'я відмінного юридичного спрямування. Церковний розкол, взаємна неприязнь, а то й ворожнеча між ними негативно впливали на становлення конфесій. Відродження автокефального руху було тісно пов'язане з розвитком національної ідеї, боротьбою за становлення незалежної України. Автокефальне духовенство вбачало в нових умовах періоду німецько-фашистської окупації можливість створення незалежної національної церкви в самостійній державі, була навіть спроба створити загальноукраїнську національну православну церкву. Зайняті внутрішніми проблемами, вони не приділили належної уваги переговорам з УГКЦ.

Відсутність єдності у православному середовищі стала на заваді створенню серйозної програми порозуміння з греко-католиками. Практично справа обмежилася особистим листуванням. Більшість духовенства та громадсько-політичних діячів пропозиції греко-католицької сторони розуміли як пропаганду унії. Тим не менше в ході дискусії кардинальних змін зазнав «уніатський» підхід до проблеми конфесійної єдності. Нова модель передбачала створення Київського патріархату на правах широкої автономії, збереження чистоти обряду без будь-яких латинських впливів.

Діалог між ієрархами був утруднений поділом етнічної території між Генеральним губернаторством (куди відійшла Галичина) та Райхскомісаріатом «Україна» (для східних областей); встановленням жорстокого окупаційного режиму.

Релігійне життя в окупованій Україні залишалось предметом пильної уваги німецької адміністрації. Прийняті законодавчі акти й розпорядження свідчать, що в планах управління окупованою територією церковні організації розглядалися, як засіб вирішення політико-економічних питань: лояльного ставлення до режиму, забезпечення армії продовольством та німецької промисловості робочою силою. До певної межі поживлення церковно-релігійного життя відповідало німецьким інтересам. Але всі заходи українського кліру щодо централізації церкви окупаційним урядом були зустрінуті вороже і не знайшли підтримки. Така політика сприяла міжконфесійним непорозумінням і створенню релігійних організацій відмінного юридичного спрямування. Будь-яка спроба українських ієрархів самостійно вирішувати ті чи інші церковні питання одразу припинялася і навіть каралася. Численними інструкціями та наказами їхня діяльність суворо обмежувалася, хоча формально адміністрація толерувала релігійне життя.

Таким чином, об'єктивні обставини, що склалися в період другої світової війни, суб'єктивні чинники, що мали місце в середовищі духовенства не сприяли вирішенню релігійного питання в Україні. Однак, плеяда подвижників національного екуменічного руху поповнилась новими іменами, які зробили вагомий внесок у справу міжконфесійного миру.

*О.Недавня** (м. Київ)

УГКЦ НА “ВЕЛИКИЙ” УКРАЇНІ: МОЖЛИВОСТІ, ПРОБЛЕМИ, ПЕРСПЕКТИВИ

Перенесення керівного осідку Української Греко-Католицької Церкви в столицю України хоч ще й не дорівнює виходу Церкви на «велику» Україну, але спонукає до аналізу відповідних можливостей співпадкоємиці Володимирового хрещення. Так називає свою Церкву її Глава, підкреслюючи по суті головний мотив рішення щодо перенесення своєї резиденції. У своєму «Зверненні з приводу спорудження храму Української Греко-Католицької Церкви в Києві» [Бюлетень Агенції релігійної інформації.- Львів.- № 1.- С. 5-6]. Любомир Гузар наголосив, що УГКЦ, як «частина київського кореня», є нині вільною у вільній державі. Тепер є можливість «повернути осередок нашої Церкви до столичного Києва, місця її народження, звідки силою жорстоких обставин вона була видалена». В документі констатується: «це надзвичайно важливе рішення в житті нашої Церкви. Дехто може вбачати в ньому суто політичні чи соціальні мотиви. Однак насправді йдеться про те, щоб пов'язати між собою всі частини УГКЦ, адже її вірні насильям радянського режиму розкидані по всій території України, охопленій нині нашими єпархіями і екзархатами. Крім цієї внутрішньої єдності, осередок у столиці, де мають свої центри всі інші Церкви і релігійні організації, повинен сприяти кращим зовнішнім зв'язкам нашої Церкви» [Там само]. Тобто, в мотивації підкреслюються в першу чергу потреби Церкви, зокрема, скріплення її єдності, в тому числі й з діаспорськими осередками.

* Недавня О.В. – кандидат філософських наук, старший науковий співробітник Відділення релігієзнавства Інституту філософії імені Г.С.Сковороди НАН України.

Однак якщо в самому Зверненні від 10 січня ц.р. лише пояснюється необхідність для УГКЦ мати єднаючий центр і представництво в столиці, то вже наступного дня Глава Церкви на прес-конференції мусив коментувати такий намір з огляду на те, що його резиденція і центральний собор не можуть сприйматися просто як генеральний офіс якоїсь корпорації. Останнє є досить природнім, і логіку тих, хто стурбований розширенням фізичної присутності УГКЦ в столиці, можна зрозуміти. Дійсно, в новозбудований собор поцікавляться зайти не лише греко-католики, але й поки що невіруючі, і «пошуківці», і православні. І їм там може сподобатися. Проте Любомир Гузар висловився однозначно і рішуче: Церква повинна переїхати до Києва і бути там присутньою, незважаючи на можливість незадоволення з боку православних Церков, особливо УПЦ МП, що звинувачують греко-католиків у прозелітизмі на канонічних православних територіях. «Таких труднощів ми не уникнемо, але ми не повинні зважати лише на інтереси певних груп, ми повинні думати категоріями України і релігії загалом» [Там само.- С. 15].

Очевидно, що Україна виграє від того, що окремі її по суті невіруючі громадяни знайдуть той чи інший шлях до Храму. Очевидно, що Глава УГКЦ діє як католик правомірно, адже прозелітизмом католики визнають тільки підступне, примусове, підкупне перетягання віруючих з інших Церков, але аж ніяк не свідоме рішення віруючої чи раніше невіруючої людини, яке, до речі, ретельно у католиків перевіряється. Не менш очевидно, що такий підхід, по-перше, співпадає зі здоровим глуздом взагалі, а по-друге, відповідає реальній ситуації широких можливостей вільного персонального вибору в умовах сучасного «ринку релігій» та гарантованої в демократичній державі свободи совісті.

Крім того, УГКЦ, хоч досі й досить скромно, вже вийшла (чи повернулася) на «велику» Україну, в чому нескладно переконатися, аналізуючи особливості її розвитку, зокрема протягом останнього десятиліття. При тому в центральному, як і в східному й південному регіонах України, УГКЦ в основному вичерпала свій «традиційний» контингент. Вихідці з Галичини та їх нащадки переважно вже згуртовані в парафії, хоч цей процес, можливо, не скрізь завершено. Природний приріст з цієї категорії віруючих, а також із змішаних родин, попри ймовірні слідування католицьким настановам щодо правил контрацепції та переконливість прикладу сильної, дієвої церковної традиції, вочевидь не є набагато більший середньоукраїнського, а відтак навряд чи спроможний давати щорічне суттєве поступальне примноження громад УГКЦ.